

לבעינה של הערה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א

שיחה תקו
ז באלול תשפ"ד
פרשת "כי תצא"

"למען יחלצון ידידיך"

התשובה הפרטית כחלק מהתשובה הכללית – שיעור לאור 'אורות התשובה'

של ראש השנה, שהוא עניין כללי הנוגע לגילוי מלכות ה' בעולם?

"ושבו אל ה'"

ימי אלול הם ימים ייחודיים שמצוות התשובה חופפת עליהם. אי לכך, יש לעמוד על עניינה של התשובה.

לכאורה התשובה עוסקת בעולמו של הפרט ובקשר שבינו לבין הקב"ה. אולם, הראי"ה קוק זצ"ל כדרכו מלמדנו את הראייה הגדולה בה יש להתבונן על התשובה. כך התבונן הרב זצ"ל על כל דבר, כפי שניכר במשנתו הרחבה, וכך הוא הביט גם על תקופתנו, ובפרט בימי מלחמה. לכך הוא נשלח ממרום לדור הגאולה, בבחינת דברי חז"ל²: "ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: ראה הקדוש ברוך הוא שצדיקים מועטין, עמד ושתלן בכל דור ודור" – בכל

גם על
התשובה הפרטית
להתייחס
למצבו של עם ישראל
וביכולתה אף להשפיע
עליו

"מלוך על כל העולם כְּלוּ בְּכַבֹּדְךָ"

בעוד כשלושה שבועות נעמוד כולנו בעזרת ה' בעיצומן של תפילות ראש השנה בבית המדרש, ככל עם ישראל בכל מקומות מושבותיהם. נושאן העיקרי של תפילות הימים הקדושים הללו הוא תפילה על גילוי מלכות שמיים בעולם וכבוד ה'.

כך תוקן נוסח התפילות שתאמרנה על ידי יהודי כל העולם: "מלוך על כל העולם כְּלוּ בְּכַבֹּדְךָ, וְהַנְּשֵׂא עַל כָּל הָאָרֶץ בִּיקָרָה, וְהוֹפֵעַ בְּהַדָּר גָּאוֹן עֲזָה עַל כָּל יוֹשְׁבֵי תֵבֶל אֲרָצָר... וְיֹאמֶר כָּל אִשָּׁר נִשְׁמָה בְּאֶפֶס, ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מְלֹךְ"¹.

עם זאת, ידוע לנו ששני ימי ראש השנה הם הימים הראשונים של עשרת ימי תשובה. האם יש קשר בין שתי נקודות אלו? האם יש זיקה בין מהותם של עשרת ימי תשובה, בהם אנו עוסקים בתשובה הפרטית, לעניינינו

² יומא, דף לח, עמוד ב

¹ עיין נפש החיים, שער ב, פרק יא: "ועינינו הראות בנוסח תפלת ר"ה שהוא מסודר מראשו עד סופו רק על כבוד מלכותו ית"ש שתתעלה כבתחלה קודם חטא אדה"ר".

מדוע נוגע הדבר אל הכלל? מה אכן חידש הרב זצ”ל בעולמה של התשובה בסופו של דבר?

”וְהָיָה ה' לְמִלְךָ”

חזרת עם ישראל לארצו היא אירוע בעל משמעות כבירה, ולא לחינם היא מוזכרת פעמים רבות בתפילת הימים הקדושים. העולם נברא לשם תכלית מסוימת, שהיא **4**: ”וְהָיָה ה' לְמִלְךָ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וַיְשֻׁמוּ אֶחָד”. טרם בריאת העולם מלכות ה' הייתה נסוכה על כל היש, ולא עמד בפניה כל מפריע ומונע. אולם, כאשר הקב”ה ברא את עולמו הוא נתן בו את אפשרות הבחירה החופשית לבני אנוש, שהם 'נזר הבריאה'. מאז ואילך ישנם גורמים המכסים את מלכות ה' ואף מתנגדים לה. לבסוף ישוב העולם אל ייעודו האמור: **”וְהָיָה ה' לְמִלְךָ עַל כָּל הָאָרֶץ”**.

נפתולים אלו נרמזים בתקיעה שלאחריה שברים ותרועה, ובתקיעה שבאחרונה. מסביר הרב זצ”ל ב'עולת ראה'⁵ שהשברים והתרועה, ה'גנוחי' וה'ילולי', מבטאים את המשברים והקשיים הנולדים מהבחירה החופשית. התקיעה הפשוטה, לעומת זאת, מבטאת את מלכות ה' קודם שהיה העולם ובאחרית ימיו.

כבר בראשית תיאור הבריאה מפרטת התורה **6**: **”וְהָאָרֶץ הֵיְתָה תְהוֹ וְנָהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם”** ומסבירים חז”ל⁷ שמילים אלו רומזות לארבע מלכויות ולקשיים שיעמדו לבני עם ישראל במהלך הדורות. לעומת זאת, המשך הפסוק: **”וַיְרוּחַ אֱלֹקִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם”** רומז לפי חז”ל לרוחו של מלך המשיח ולתיקון עולם. רוח זו היא רוח התשובה, כפי שכתב הרב במקום אחר **8**: **”רוח התשובה מרחף בעולם והוא נותן לו את עיקר צביונו ודחיפת**

דור ודור שתל הקב”ה את הצדיקים המתאימים לאופיו ולצביונו. גם בדורנו נשתל הצדיק המתאים לדור בו עם ישראל חוזר לארצו לאחר אלפיים שנות גלות, לדור שמאז תקומת מדינתו להילחם על ארצו בכל יום ויום.

האם יש קשר בין ההסתכלות המקיפה על מציאות דורנו למסע התשובה הפרטי שעל כל אחד מאיתנו לפסוע בו בפני עצמו? האם למאורעות דורנו יש זיקה לתיקון הפרטי, בין אדם למקום ובין אדם לחברו, שעל כולנו לערוך בימים הללו ובכל יום מחיינו? מלמדנו הרב זצ”ל שישנו קשר חזק ואמיץ בין שני ההיבטים הללו. זהו חידושו הגדול של ספר 'אורות התשובה' שנעסוק כעת בכמה פסקאות מתוכו.

בפתיחתו ל'אורות התשובה' העיד הרב זצ”ל על עצמו: **”אנכי הנני נדחף מעצמותי הפנימית לדבר על דבר התשובה”**. הרב מתאר כי הוא חש אונס פנימי לעסוק בעניין התשובה, כעין עדותו של ירמיהו הנביא על כך שהוא מרגיש הכרח להודיע את דבר הנבואה **3**: **”וְהָיָה בְלִבִּי כְאִשׁ בְּעֶרְתַּי עֶצֶר בְּעֶצְמֹתַי וְנִלְאִיתִי כְלָכַל וְלֹא אֹכֵל”**. למרות זאת, שאל הרב את עצמו: האומנם אני ראוי לעסוק בסוגייה עליונה זו, שכה רבות כבר דובר ונכתב על אודותיה? האם נותר מה לחדש בה? מכל מקום, הרב מתאר בהמשך דבריו כי הוא אינו מסוגל להתגבר על דרישה פנימית זו וכוח אלוקי דוחף אותו: **”מוכרח אני לדבר על דבר התשובה... להבנת התוכן שלה בדורנו, ולהגשמתה בחיים, בחיי הפרט ובחיי הכלל”**.

שוב אני הקטן שואל: מה עניין תשובה לחיי הכלל? הלוא תשובה היא לכאורה עניין פרטי בלבד! בחודש אלול עליך להתפלל יותר טוב, לתקן בראשונה את המעשים שבין אדם לחברו, לעסוק בתורה, להתחזק בשמירת העיניים, להתנזר מהמדיה וכן הלאה. אך

³ ירמיהו, פרק ו, פסוק ט

⁴ זכריה, פרק יד, פסוק ט

⁵ חלק ב, עמוד שכו, ד”ה התקיעות: ”עיקר הכח של קדושת ישראל... ששם הוא שורש קדושתם, שהיא הדבקות הטבעית שמצד נשמתם באור ד’, וזאת היא הפשוטה שלפניה. אמנם הכח הזה צריך לפעול על המדות ועל המעשים... השברים (והתרועה) הם באים בצורה של פירוט לעומתן... ואח”כ ע”י השפעת המדות... והשפעת המעשים... מתגלה השורש העליון... ויוצא אל הפועל. וזהו התוכן של הפשוטה שלאחריה”. עיין עוד שיחות הרב צבי יהודה-מועדים, חלק א, ראש השנה, שיחה א, פסקה 22.

⁶ בראשית, פרק א, פסוק ב

⁷ בראשית רבה, פרשה ב, סימן ד: ”ר”ש בן לקיש פתר קריא בגליות - 'וְהָאָרֶץ הֵיְתָה תְהוֹ וְנָהוּ... וְחֹשֶׁךְ' זה גלות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיה... 'עַל פְּנֵי תְהוֹם' זה גלות ממלכת הרשעה שאין להם חקר כמו התהום... 'וַיְרוּחַ אֱלֹקִים מְרַחֶפֶת' זה רוחו של מלך המשיח... באיזו זכות ממשמת ובה? 'מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם' - בזכות התשובה שנמשלה כמים, שנאמר (איכה ב, יט): 'שִׁפְכִי כַמַּיִם לִבְיָהּ'.”

⁸ אורות התשובה, פרק ה, אות ד

‘מלחמת יום־הכיפורים’ ואז אני מפחד”. גם אנו, כשנשמע את השופר בראש השנה המתקרב יהא עלינו להרהר במשמעויות הרבות שהוא נושא עבורנו.

בתווך מצויה ברכת ה’זיכרונות’ – בין החזון הגדול לבין התוכנית האלוקית ניצבת הבחירה האנושית שלנו. **”אַתָּה זֹכֵר מַעֲשֵׂה עוֹלָם וּפּוֹקֵד כָּל יְצוּרֵי קֶדֶם... כִּי אֵין שְׂכָחָה לְפָנַי כִּסָּא כְבוֹדָךָ וְאֵין נִסְתָּר מִנְּגִד עֵינַיִךָ.”** כל מעשי בני האדם נסקרים בכור המבחן האלוקי, ואין אחד הנשמט ממנו. **”וְעַל הַמְדִּינֹת בּוֹ יֹאמֵר אֵיזוֹ לְחָרְבִי, וְאֵיזוֹ לְשָׁלוֹם.”** ביום זה נקבע באיזו מדינה תתנהל מלחמה ואיזו תשכון לבטח. אמנם, גם המלחמות הן חלק מהדרך בה הקב”ה מנהיג את עולמו, אולם מאחר והן תלויות בבחירה האנושית הן מופיעות בברכה זו.

אם כן, גם תשובתו של היחיד קשורה למלחמות ולכלל המהלך הכללי.⁹

”יְמַלֵּךְ ה' לְעוֹלָם אֱלֹהֵיךָ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר”

נעמיק כעת יותר. בראש השנה אנו מתפללים שתשרה שמחה בארץ ישראל: **”וּבְכֵן תֵּן כְּבוֹד ה' לְעַמָּךָ, תְּהַלֵּל לִירְאֵיךָ, וְתִקְוֶה טוֹבָה לְדוֹרְשֶׁיךָ, וּפְתַחֲוֹן פֶּה לְמִיַּחֲלִים לָךְ, שְׂמִיחָה לְאַרְצֶךָ, וְשִׂשׁוֹן לְעִירֶךָ...”** השנה ודאי נתפלל במיוחד על כך שלא תתווספנה עוד משפחות שכולות, שלא נדע עוד צער ושהחטופים ישובו אלינו. **”וְתִמְלֹךְ אֶתָּה הוּא ה' אֱלֹהֵינוּ מְהֵרָה לְבַדְּךָ עַל כָּל מַעֲשֵׂיךָ, בְּהַר צִיּוֹן מִשְׁפַּן כְּבוֹדָךָ וּבִירוּשָׁלַיִם עִיר קְדֻשָּׁךָ”** – מה הקשר בין חלקי התפילה?

הרמח”ל מסביר ב’מאמר החכמה’ שמלכות ה’ יכולה להתגלות רק כאשר עם ישראל שוכן בארצו השלמה בבטחה ונוהג בדרך התורה. כך הוא כותב: **”והנה לשתתחזק הקדושה כראוי צריך שיהיו ישראל בארץ ישראל, כי הם עם הנבחר והיא הארץ הנבחרת.”** על מנת שיתגלה ויתקדש שמו בכל העולמות נחוץ שעם ישראל ישב בארץ ישראל השלמה. במילים קצרות

התפתחותו. רוח התשובה נושבת אפוא כבר מראשיתו של עולם.

תפקידה של רוח זו הוא להשיב את העולם למלכות ה’, אך כבר לא כמלוכה על האיין־סוף לבדו ללא כל ברואים, כי אם כמלכות ה’ הפרושה על פני כל היצורים – **”וַיֹּאמֶר כָּל אֲשֶׁר נִשְׁמָה בְּאָפוֹ, ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מְלֹךְ.”**

אמנם, כעת לאחר יצירת העולם התהליך מורכב יותר. הבחירה החופשית הנתונה לבני האדם, שרבים מהם אינם מעוניינים במלכות ה’ או אינם מודעים לה, חוצצת בעדו. על כך נתפלל בראש השנה מעומק ליבנו: **”וַיִּאָּתְּרוּ כָל לְעַבְדֶּךָ... וַיִּשְׁמְעוּ רְחוּקִים וַיָּבֹאוּ, וַיִּתְּנוּ לָךְ כְּתָר מְלוּכָה.”**

”לֵב שׁוֹפְכִים נִכְחַךְ כַּמַּיִם”

ליבם של ימי ראש השנה הוא לא התפוח בדבש ולא שאר הסימנים שנהוג לאוכלם, על אף שוודאי שינה חשיבות והשפעה רבה למנהגים אלו. ליבו של ראש השנה הן הברכות ‘מלכויות’, ‘זיכרונות’ ו’שופרות’, שעל סדר ברכותיהן אנו תוקעים ומריעים לציון עניין זה.

הראשונים מבארים שמהות ברכת ‘מלכויות’ היא הצבת החזון והייעוד לעולם כולו – **”וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ.”**

ברכת ‘שופרות’ מבטאת את התוכנית האלוקית המעלה את העולם מדרגה אחר מדרגה. החל משופרו של הר סיני, בו החל תיקון העולם, המסיים בשופרה הגדול של הגאולה: **”תִּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ, וְשָׂא נֶס לְקַבֵּץ גְּלִיזְתֵינוּ.”**

בנוסף, השופר מסמל קריאה אלוקית הפונה אלינו משמי מרום לתחתיות־ארץ. כולנו, יושבי בית המדרש כעם שבשדות, שמענו את הזעקה האלוקית במה שהתרחש ביום שמחת תורה של שנה זו, המכונה ‘השביעי באוקטובר’. הרב שג”ר זצ”ל נשרף כולו בטנק ב’מלחמת יום־הכיפורים’. בצעירותי שמעתי ממנו משפט שנחרט בזיכרוני: **”כשאני שומע את השופר של ראש־השנה אני נזכר באזעקה של**

⁹ וישועתם של ישראל, תחית האומה הארץ, השפה והספרות, שהכל ממקור התשובה יוצא, וממעמקים אל מרומי התשובה העליונה יובאו”.

⁹ עיין אורות התשובה, פרק ד, אות יא: **”ונמצא אור העולם כולו וחדושו לכל צורותיו בכל זמן ועדן בתשובה הוא תלוי, וק”ו אורו של משיח**

ישראל בגלות מכל מקום ”כיון שגלו ישראל ממקומן – אין לך ביטול תורה גדול מזה”. לכן, חזרתו של עם ישראל לארצו מבטאת את הרצון הפנימי לשוב למהותו של ישראל ולרוחו השלמה.

”כל זמן מאיר בתכונתו”

המשמעות המעשית היא שגם על התשובה הפרטית להתייחס למצבו של עם ישראל וביכולתה אף להשפיע עליו. לכן כתב הרב ב'אגרת התשובה'¹⁰:
”ואם יבוא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה ואל דברת הקץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט” – לא יבין את משמעות העובדה שעם ישראל חי כעת בארצו ובונה אותה – **”לא יוכל לכוין שום דבר לאמיתתה של תורת אמת, כי כל זמן מאיר בתכונתו”**. גם אם יכתוב גיליונות על גבי גיליונות הוא **”לא יוכל לכוון לאמיתתה של תורת אמת”**, כלומר לפנימיות התורה, מפני שאינו שותף בהארת התורה לדור המסוים הזה.

מאיך גיסא, **”ועצת ד’, אשר יעץ להחל אור גאולה מעולפת במטמוני מסתרים, כמו שאנו רואים בעינינו, ומוקפת בהמון נגעים של עניי הדעת סובלי חלאים רוחניים”** – אמנם, הגאולה אפופה בשלל מכאובים רוחניים ולאומיים, אולם כל העומדים בדרכה יעלו חרס בידם, ו**”ודאי לא יועילו כל חשבונות, העולים בלב אדם שמחשבותיו הבל, נגד עצת ד’ העליונה אשר דבר טוב על ישראל, לכונן אור גאולה ודרך חיים לשאר עמו”**. אדם אינו מסוגל לכבול את ידיו של הקב”ה, כביכול, ולמנוע ממנו לעשות את רצונו לגאול את עמו. ככל שינסו הם לא יוכלו לסכור בעד תפילותינו בראש השנה העתידות להתקבל ברצון ולבקוע רקיעים.

גם על אלה מזרע ישראל המנסים להילחם בהופעת הקודש, הממלאים כיכרות ורחובות בקריאת בוז לתורה ולמצוותיה, נתפלל בראש השנה ובכל השנה.

אלו מעניק לנו הרמח”ל מבט שונה לחלוטין על תפילות המים הנוראים.

גם הראי”ה כותב ב'אורות התשובה'¹⁰: **”תחיית האומה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה ותשובת העולם כולו שתבוא אחריה”**. תקומת עם ישראל לחיים במדינת ישראל היא היסוד של התשובה הגדולה, התשובה שניזונת מרוחו של מלך המשיח ומוליכה את מהלך הבריאה כולו. במקום אחר ב'אורות התשובה'¹¹ כותב הרב זצ”ל¹¹: **”מהלך כל היש הוא בנוי על יסוד התשובה”** – המהלך ההיסטורי העולמי בנוי על תשובה.

מסבירים אפוא הרמח”ל והראי”ה גם יחד, שכאשר עם ישראל קם לחיים, כפי שאנו רואים לנוכח עינינו במאת השנים האחרונות, זוהי התממשות התשובה. שיבת ישראל לארצו היא צעד נוסף לקראת תיקונו השלם של העולם ולהגשמת ייעודו **”וְהָיָה ה' לְמִלְךָ עַל כָּל הָאָרֶץ”**, ואף למעלה מכך.

בהמשך כותב הרב¹²: **”הארת התשובה ישנה בישראל. התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה, באמת אור של תשובה יש בה”**. שיבתה של האומה לארצה היא שיבה אל מהותה ואל צביון רוחה השלם. חיים יהודיים מחוץ לארץ־הקודש לא יוכלו לעולם להביא לידי ביטוי את רוח האומה במלואה, גם אם יהיו דבקים בקודש ככל יכולתם, אלא רק בהיותם מתקיימים **”בְּהָרַ צִיּוֹן מְשֻׁפָּן כְּבוֹדָהּ. וּבִירוּשָׁלַיִם עִיר קְדוֹשָׁה”**.

ברוך ה', התהליך הולך ומתקדם ומידי שנה מתווספים רבבות עולים. לפני כשבעים שנה היינו פה רק מתי מעט, וכעת אנו כבר מתקרבים לכך שרובו של עם ישראל יישב בארץ. ארץ ישראל היא מקום הבריאות והשלימות של עם ישראל, היא לבדה הינה ארץ הנבואה והתורה¹³. הלוא לא מכבר קראנו במגילת איכה¹⁴: **”מִלִּפְנֵי וְשָׁרְיָהּ בְּגוֹיִם אֵין תּוֹרָה”**, וביארו זאת חז”ל¹⁵ כי חרף כל התורה שהעמיד עם

הזאת להגיע אל הענין האלוקי בבלעדי המקום הזה, כאשר לא יתכן שיצליח הכרם בבלעדי ההר הזה.”

¹⁴ פרק ב, פסוק ט

¹⁵ חגיגה, דף ה, עמוד ב

¹⁶ אגרות הראיה, אגרת שעח

¹⁰ פרק יז, אות א

¹¹ אורות התשובה, פרק יא, אות ד

¹² פרק יז, אות ב

¹³ עיין ספר הכוזרי, מאמר ב, אות יב: ”המעלה המיוחדת הראשונה היא לעם שהוא סגולה ולב כאשר זכרתי, ויש לארץ עזר בזה עם המעשים והתורות התלויות בה אשר הם כעבודה לכרם, אבל לא יתכן לסגולה

אם כן, ניצבת לפנינו עבודה גדולה בחודש אלול בתיקון הפרטי של אישיותנו מתוך הבנה מעמיקה שכל מעשה ומעשה שאנו עושים מחובר ומשפיע על עם ישראל, על המלחמה ועל תיקון העולם. כל מעשה משפיע ומקרר את היום בו **”יְהִי ה' אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד”**.¹⁷ לוואי ולא ירחק היום, ובידינו הדבר.

גם עליהם יש לנו אחריות וגם הם מכלל אלו **”העתידים להיות כולם שבי פשע”** בוודאי.

”וְעַל יְדֵי זֶה יִשְׁפַּע שְׁפַע רַב”

על הכרות אלו לחדור לליבנו ולהשפיע על כלל סדר ימינו ותחושותינו בימים אלו, מתוך הכרה **”כי מה שלומדים ומה שמתפללים ומה שעוסקים בישובו של עולם... הכל עולה לאגודה אחת לחטיבה אחת, להשלים את התיקון הכללי של העולם כולו ולקרבו יותר ויותר להמטרה האידיאלית המבוקשת”**¹⁷.

על כן, כשאנו מתפללים בחודש אלול **”וְלִירוּשָׁלַיִם עִירָךְ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב”** עלינו להתאמץ יותר ולכוון, ונדע שתפילה זו תפעל שהקב”ה ישוב לירושלים; כשנתפלל **”רַפְּאֵנוּ ה' וְנִרְפָּא”** על חולי ישראל ועל פצועי צה”ל תפילותינו תחוללנה תמורות של ממש במציאות. השבוע התבשרנו על חייל שבמשך שבעה חודשים היה מחובר למכונת הנשמה, וכעת הוא נושם בכוחות עצמו. כיצד ייתכן הדבר? רק על ידי כוח התפילה!

עם זאת עלינו להבין שפעולת התפילה היא עמוקה עוד יותר. התפילה מקרבת את תיקון העולם, בכך שהיא משיבה את רוח האלוקים המרחפת על פני המים, את רוח של משיח.

בפרק ד של 'אורות התשובה' טמון לדעתי החידוש הגדול ביותר שבספר¹⁸: **”התשובה הכללית, שהיא עילוי העולם ותיקונו, והתשובה הפרטית, הנוגעת לאישיות הפרטית של כל אחד ואחד”**. כל תיקון שנעשה: להתפלל יותר טוב, לדבר יותר בכבוד לרבותינו, לדבר יותר בכבוד לחברינו, לדבר יותר בכבוד לנשותינו, לדבר יותר בכבוד לתלמידינו, לדבר יותר בכבוד למנקה בישיבה, לנהוג יותר בכבוד לחברינו בתור בחדר האוכל, לדבר יותר בכבוד לחברנו לחדר שהשאיר את חפציו באי־סדר, לדבר יותר בכבוד לצוות המטבח ולהודות להם על הארוחה הטעימה - **”עד כדי דקות הפרטים של תיקוני התשובה... הם ביחד תוכן אחד”**. כל אלו פועלים את תיקון העולם.

¹⁸ אות ג

¹⁷ אורות הקודש, חלק ג, עמוד קמח